

Rozdział 1. Konspekt pracy doktorskiej

Anna Wziętek-Staśko

1.1. Wprowadzenie

Kluczowym dokumentem, wprowadzającym kandydata do uzyskania stopnia „doktora” w świat nauki, jest w prawie polskim Ustawa z dnia 20 lipca 2018 roku – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz. U. z 2018 r., poz. 1668 z późn. zm.). W tym dokumencie odnajdujemy między innymi Art. 187, w następującym brzmieniu:

„1. Rozprawa doktorska prezentuje ogólną wiedzę teoretyczną kandydata w dyscyplinie albo dyscyplinach oraz umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej lub artystycznej.

2. Przedmiotem rozprawy doktorskiej jest oryginalne rozwiązanie problemu naukowego, oryginalne rozwiązanie w zakresie zastosowania wyników własnych badań naukowych w sferze gospodarczej lub społecznej albo oryginalne dokonanie artystyczne.

3. Rozprawę doktorską może stanowić praca pisemna, w tym monografia naukowa, zbiór opublikowanych i powiązanych tematycznie artykułów naukowych, praca

projektowa, konstrukcyjna, technologiczna, wdrożeniowa lub artystyczna, a także samodzielna i wyodrębniona część pracy zbiorowej.

4. Do rozprawy doktorskiej dołącza się streszczenie w języku angielskim, a do rozprawy doktorskiej przygotowanej w języku obcym również streszczenie w języku polskim. W przypadku gdy rozprawa doktorska nie jest pracą pisemną, dołącza się opis w językach polskim i angielskim”.

Z punktu widzenia rzetelnego przygotowania się doktoranta do opracowania założeń rozprawy doktorskiej powyższy zapis (mowa o treści zawartej w pkt. 1 oraz pkt. 2), tylko w części wydaje się pomocny. Szczególne wątpliwości budzi formuła „(...) rozprawa doktorska prezentuje ogólną wiedzę kandydata w dyscyplinie albo dyscyplinach (...)”, implikująca już na wstępie liczne trudności związane z właściwym określeniem poziomu kompetencji doktoranta, wymaganych do profesjonalnego przygotowania rozprawy doktorskiej. Wspomniany poziom „ogólności” bywa czasami niezmiernie dyskusyjny i niestety stanowi jedną z wiodących przyczyn braku widocznych postępów w pracy badawczej. Podobne konsekwencje rodzi zapis „(...) przedmiotem rozprawy doktorskiej jest oryginalne rozwiązanie problemu naukowego, oryginalne rozwiązanie w zakresie zastosowania wyników własnych badań naukowych (...)”. Zapis ustawy nie precyzuje niestety kryteriów oceny wspomnianego poziomu „oryginalności”, co otwiera pole do dyskusji zarówno w trakcie opracowania konspektu rozprawy, jak i w procesie oceny finalnej wersji pracy przez jej recenzentów. Wyeksponowanie powyższych wątpliwości ma bardzo istotne znaczenie z punktu widzenia konstrukcji konspektu rozprawy doktorskiej, obejmującego następujące elementy:

1. Strona tytułowa (zawierająca nazwę podmiotu doktoryzującego, imię i nazwisko kandydata, tytuł pracy, imię i nazwisko promotora/ promotora pomocniczego rozprawy, miejscowość i rok).
2. Sformułowanie tematu oraz problemu badawczego. Uzasadnienie wyboru tematu rozprawy oraz wskazanie jej wartości dodanej.
3. Cel główny i cele szczegółowe rozprawy.
4. Hipoteza główna i hipotezy szczegółowe.
5. Koncepcja badawcza rozprawy.
6. Roboczy plan rozprawy (spis treści).
7. Wykaz podstawowych pozycji bibliograficznych.

8. CV doktoranta (wybrane dane osobowe, wykształcenie i doświadczenie zawodowe w układzie chronologicznym, szczególne umiejętności, ważniejsze pełnione funkcje, kursy, szkolenia, udział w konferencjach, wykaz publikacji itp.)

Przystępując do opracowania konspektu rozprawy doktorskiej, warto zastanowić się nad tym, jakim typem twórcy jesteśmy. Zinsser (1983) wyróżnia dwa typy autorów: „murarzy”, którzy systematycznie budują tekst, dopasowując do niego kolejne cegiełki oraz „zbieraczy”, którzy w pierwszej wersji brudnopisu chcą zmieścić wszystko, co tylko przyjdzie im do głowy, nie dbając na tym etapie o spójność i formę. Pośrodku nich znajdują się ci, którzy, jak twierdzi Elbow (1973), poszczególne fragmenty opracowują w trzech fazach: pisania, przeglądania i poprawiania”. W ocenie Creswella (2013, s. 101), “w procesie przygotowania konspektuważna jest dyscyplina, czyli nawyk pisania w sposób systematyczny i konsekwentny. Wprawdzie odłożenie na pewien czas ukończonego brudnopisu pomaga nabrać pewnego dystansu do tekstu przed wprowadzeniem ostatecznych poprawek, ale częste odrywanie się od pracy hamuje jej postęp. Mimo dobrych chęci badacz staje się „weekendowym autorem”, który znajduje czas na pisanie jedynie w weekendy, kiedy wykona już wszystkie swoje cotygodniowe obowiązki. Zdaniem autora, systematyczna praca nad konspektem oznacza, że codziennie trzeba dopisać choć mały fragment lub przynajmniej pomyśleć nad dalszym ciągiem, zająć się zbieraniem informacji lub przeglądaniem i selekcją materiałów.

1.2. Sformułowanie tematu oraz problemu badawczego. Uzasadnienie wyboru tematu rozprawy oraz jej wartość dodana

Kluczowe miejsce w procesie przygotowania rozprawy doktorskiej – często to jedno z najtrudniejszych zadań – zajmuje etap poszukiwań problemu badawczego, znajdującego odzwierciedlenie w konstrukcji finalnej wersji tematu rozprawy. Jak zauważa Creswell (2013, s. 30), znaczącą rolę w procesie identyfikacji problemu badawczego odgrywają: założenia filozoficzne światopoglądu autora, strategia badawcza, która odpowiada temu światopoglądowi oraz konkretne metody lub procedury badania, w których ujęcie teoretyczne realizuje się w praktyce. Autor potwierdza pogląd Guby (1990, s. 17), mówiący, iż światopogląd to: „zbiór podstawowych przekonań, kierujących postępowaniem”, które

inni nazywają „paradygmatami” (np. Linkoln i Guba, 2000) czy też „metodologią badań naukowych” (np. Neuman, 2000). Creswell (2013, ss. 32–37) podkreśla, iż u studentów światopogląd kształtuje się pod wpływem dyscypliny naukowej, którą się zajmują, przekonań opiekunów naukowych i wykładowców oraz wcześniejszych doświadczeń badawczych, wpływając w istotny sposób na wybór podejścia jakościowego, ilościowego lub mieszanego w procesie badawczym. Wspomniany Autor wyróżnia cztery rodzaje światopoglądu: postpozytywizm, konstruktywizm, aktywizm oraz pragmatyzm.

Postpozytywiści wyznają filozofię deterministyczną, według której dane przyczyny wywołują prawdopodobnie określone wyniki lub skutki. Zagadnienia badane przez postpozytywistów wymagają zidentyfikowania i oceny przyczyn, które prowadzą do określonych skutków. Dla tego typu grupy badaczy najważniejsze jest opracowanie wymiernych kryteriów obserwacji i badanie zachowań jednostek. Światopogląd ten zakłada istnienie praw lub teorii, które trzeba sprawdzić lub zweryfikować i udoskonalić, aby móc zrozumieć świat, którym rządzą. Wiodące założenia tego stanowiska precyzują Philips i Burbules (2000):

1. Wiedza jest oparta na przypuszczeniach – nigdy nie odkryje się prawdy absolutnej. Dowody z badań są więc zawsze niedoskonałe i zawodne. To oznacza, iż badacze nie mówią, że potwierdzają hipotezę, lecz tylko wskazują na brak podstaw do jej odrzucenia.
2. Badanie naukowe polega na formułowaniu twierdzeń, które są następnie uzupełniane lub odrzucane i zastępowane innymi, mającymi lepsze uzasadnienie.
3. Wiedzę tworzą dane, dowody i racjonalne argumenty. Badacz zajmuje się gromadzeniem informacji uzyskanych na podstawie pomiarów przeprowadzonych wśród uczestników badania lub na podstawie udokumentowanych własnych obserwacji.
4. W badaniach naukowych dąży się do sformułowania istotnych, prawdziwych twierdzeń, które można wykorzystać do wyjaśnienia danej sytuacji lub opisu zależności przyczynowych, będących przedmiotem zainteresowania badacza. W badaniach ilościowych tworzy się przypuszczenia o relacjach między zmiennymi w formie pytań lub hipotez.
5. Zasadniczym aspektem kompetentnej pracy badawczej jest obiektywizm, badacze muszą sprawdzać metody i wnioski pod kątem możliwości błędu.

W badaniach ilościowych zwraca się uwagę między innymi na standardy trafności i rzetelności.

6. Wiodące elementy w ujęciu syntetycznym to: determinizm, redukcjonizm, obserwacja empiryczna i pomiar.

Według *konstruktywistów społecznych* jednostki dążą do zrozumienia świata, w którym żyją i pracują, nadając swoim doświadczeniom subiektywne znaczenie zorientowane na pewne przedmioty i zjawiska. Przedstawiciele konstruktywizmu często zajmują się w swoich badaniach procesami interakcji, zachodzącymi pomiędzy jednostkami. Interesują się szczególnymi kontekstami, w jakich żyją i pracują ludzie. Badacze są świadomi, że środowisko kształtuje ich interpretacje, zatem przyjmują perspektywę, która pozwala im dostrzec źródło owych interpretacji w doświadczeniach osobistych, kulturowych lub historycznych. Kluczowe założenia, odnoszące się do tego typu światopoglądu, sformułował Crotty (1998):

1. Znaczenia są konstruowane przez istoty ludzkie, które w swoich kontaktach ze światem dokonują ich interpretacji.
2. Ludzie wchodzą w kontakt ze światem i nadają mu sens z własnej perspektywy historycznej i kulturowej – wszyscy rodzimy się w świecie znaczeń, narzucanych nam przez kulturę. Starając się zrozumieć kontekst, czyli uwarunkowania, jakim podlegają uczestnicy badań jakościowych, badacze wchodzą w ów kontekst i osobiście zbierają informacje. Swoje odkrycia poddają interpretacji, która kształtuje się pod wpływem ich własnych doświadczeń i historii.
3. Generowanie podstawowych znaczeń ma zawsze charakter społeczny, następuje podczas interakcji zachodzących w społeczności ludzkiej i jest ich wynikiem. Procedura badań jest w znacznym stopniu indukcyjna, znaczenia generują się na podstawie zgromadzonych wcześniej danych empirycznych.
4. Wiodące elementy w ujęciu syntetycznym to: rozumienie, wielość interpretacji, konstrukcja społeczna i historyczna, tworzenie teorii.

Światopogląd aktywistyczny zwraca uwagę na potrzebę związku badań naukowych z polityką. Badania prowadzone zgodnie z tym światopoglądem obejmują projekty reform, które mogłyby zmienić życie ich uczestników, instytucje, w których ludzie żyją i pracują oraz życie samego badacza. Światopogląd

ten często koncentruje się na potrzebach grup i jednostek marginalizowanych lub pozbawianych w społeczeństwie przysługujących im praw. Integracja perspektyw teoretycznych z założeniami filozoficznymi tworzy obraz problemów, które należy zgłębić, osób, których ma dotyczyć planowane badanie i zmian, których należy dokonać (Creswell, 2013, s. 35). Szczególnie istotne cechy aktywizmu wyróżnili Kemmis i Wilkinson (1998, ss. 21–36):

1. Osobiste zaangażowanie w badania ma charakter rekursywny lub dialektyczny i zmierza do wprowadzenia zmian w praktyce. We wnioskach z pracy badawczej znajduje się więc pogram działań na rzecz zmiany.
2. Badania mają pomóc jednostkom wyzwolić się z ograniczeń dostrzegalnych w mediach, w języku, w procedurach pracy i w zasadach funkcjonowania instytucji oświatowych.
3. Jest to ujęcie emancypacyjne, ponieważ pomaga w odrzuceniu ograniczeń nieracjonalnych lub niesprawiedliwych struktur, które stanowią przeszkody w samorealizacji i samostanowieniu.
4. Jest to ujęcie praktyczne i współdziałające, ponieważ badania przeprowadza się z innymi lub na temat innych.
5. Wiodące elementy w ujęciu syntetycznym to: upolitycznienie, nacisk na problematykę upodmiotowienia, współuczestnictwo, dążenie do zmiany.

Ostatnim z prezentowanych typów światopoglądu jest *pragmatyzm*. Zakłada się (np. Patton, 1990; Cherryholmes, 1992, ss. 13–17), że światopogląd ten rozwija się na gruncie działań, sytuacji i ich konsekwencji, a nie przyjętych założeń (jak postpozytywizm). Badaczy interesują nie tyle metody, ile problemy badawcze, które starają się wyjaśniać, stosując wszelkie możliwe działania (np. Rossman i Wilson, 1985, ss. 627–643). Wziąwszy pod uwagę poglądy badaczy (Cherryholmes, 1992, ss. 13–17; Morgan, 2007, ss. 48–76; Creswell, 2013, ss. 36–37), kluczowe założenia pragmatyzmu można ująć następująco:

1. Pragmatyzm nie jest związany z żadnym systemem filozofii i rzeczywistości. Znajduje zastosowanie w badaniach mieszanych, w których liberalnie wykorzystuje się założenia zarówno ilościowe, jak i jakościowe.
2. Badacze dysponują wolnością wyboru. Mogą swobodnie dobrać metody, techniki i procedury badawcze, najlepiej odpowiadające ich potrzebom i celom.

3. Pragmatyści nie postrzegają świata jako absolutnej jedności. Autorzy badań mieszanych wykazują różny stosunek do gromadzenia i analizowania danych, nie ograniczają się do jednego tylko sposobu (metody ilościowej lub jakościowej).
4. Za prawdziwe uznaje się to, co w danym czasie jest skuteczne. Nie zakłada się dualizmu między rzeczywistością niezależną od umysłu a istniejącą w umyśle. Dlatego w badaniach mieszanych stosuje się dane zarówno ilościowe, jak i jakościowe, ponieważ pozwala to lepiej wyjaśnić problem.
5. O tym, co i jak należy zbadać, pragmatyści decydują na podstawie zamierzonych konsekwencji, czyli tego, co chcą uzyskać. W badaniach mieszanych należy na wstępie wyjaśnić cel mieszania danych i uzasadnić, dlaczego zaplanowano łączne wykorzystanie danych ilościowych i jakościowych.
6. Autorom badań mieszanych pragmatyzm otwiera drogę do różnorodności metod, wielorakich światopoglądów i zróżnicowanych założeń oraz rozmaitych sposobów gromadzenia danych.
7. Wiodące elementy w ujęciu syntetycznym to: konsekwencje działania, koncentracja na problemach, pluralizm, zorientowanie na cel praktyczny.

Zrozumienie istoty własnego światopoglądu oraz dogłębna refleksja nad jego kształtem stanowią istotny etap, odzwierciedlający spojrzenie badacza na świat i naturę badań naukowych, decydujący o kolejnych etapach tworzenia kształtu rozprawy doktorskiej, w tym wyborze przedmiotu oraz tematu, określeniu problemu badawczego, wreszcie wyborze strategii badawczej.

Temat pracy doktorskiej powinien pozostawać w ścisłej zależności z przyjętą formułą problemu badawczego, znajdować też istotne powiązanie z przyjętymi celami rozprawy oraz hipotezami badawczymi, również precyzyjnie nawiązywać do układu spisu treści rozprawy. Konstrukcja tematu rozprawy doktorskiej nie jest zadaniem łatwym. Temat nie może być ani zbyt krótki, ani nader długi. Ważny jest też wskazywany poziom ogólności lub szczególności, dotyczący analizy podjętej problematyki. Warto również zwrócić uwagę na zasięg oddziaływania rezultatów podjętej eksploracji (np. regionalny, krajowy, międzynarodowy). Im szerszy, tym większy krąg odbiorców zainteresowanych podjętą problematyką oraz większa możliwość zaistnienia zarówno w świecie biznesu, jak i nauki oraz promocji własnych dokonań. Aby skonstruować temat pracy oraz sprecyzować, jaki problem badawczy będzie stanowił przedmiot dociekań

naukowych, konieczne są studia literaturowe, pozwalające określić dotychczasowy stopień popularności wśród innych badaczy branego pod uwagę problemu badawczego oraz określić różnorodność i dostępność pozycji bibliograficznych, koniecznych do przygotowania profesjonalnego dzieła naukowego. Prowadząc wspomniane wyżej poszukiwania, obligatoryjnie należy się odnieść zarówno do literatury polskiej, jak i zagranicznej. Jak zauważa Czakon (2020a, ss. 120–121), tradycyjna metodyka przeglądu literatury opiera się na dwóch filarach: analizie bibliograficznej (krytyczna lektura prac zwartych, artykułów naukowych i publikowanych komunikatów konferencyjnych) oraz klasycznych technikach analizy opartych na wspólnocie praktyki. Autor podkreśla, iż tradycyjny przegląd literatury jest obciążony kilkoma niedoskonałościami. W jego ocenie są to:

1. Skłonność do dyskusji ustaleń innych badaczy, zanim zostanie postawione pytanie badawcze.
2. Tradycyjne podejście zwykle nie wymaga ustalenia całej literatury istotnej dla badanego przedmiotu, narażając się na zarzut niezupełności czy pominięcia pojedynczego dzieła lub kilku dzieł ważnych dla danej dziedziny.
3. Rzadko są jednoznacznie formułowane kryteria włączenia lub wyłączenia poszczególnych pozycji do literatury.
4. Tradycyjny przegląd literatury przywołuje rezultaty innych badań, nie zawsze oceniając ich jakość metodologiczną, wkład w rozwiązanie problemu czy znaczenie dla rozwoju nauki.

W ocenie autora (2020a, s. 121 oraz 124) „(...) w świetle postępującej interdyscyplinarności, globalizacji i specjalizacji nauk o zarządzaniu tradycyjna metodyka powoli przestaje satysfakcjonująco spełniać swoją funkcję”, dlatego też autor proponuje, by w procesie poszukiwań badawczych wykorzystać procedurę systematycznego przeglądu literatury, obejmującą:

1. Określenie celu badania.
2. Wyłonienie podstawowej literatury.
3. Selekcję publikacji.
4. Opracowanie bazy danych publikacji.
5. Analizę bibliometryczną.
6. Analizę treści.
7. Opracowanie raportu.

W dążeniu do opracowania finalnej wersji tematu pracy doktorant niejednokrotnie proponuje różne jego alternatywne warianty. Rozważając je, musi on jednak wybrać wariant ostateczny, co nie zawsze jest łatwe, a na pewno niezmiernie ważne z punktu widzenia powstania profesjonalnego dzieła naukowego. W podjęciu tej decyzji pomocna może się okazać próba refleksji, dotycząca następujących kwestii:

1. Czy temat i związany z nim problem badawczy można i należy poddać badaniom? Dlaczego to badanie jest potrzebne?
2. Jakie argumenty uzasadniają znaczenie zidentyfikowanego problemu badawczego? Jaki problem stwarza potrzebę podjęcia się tego badania?
3. Jaki charakter ma problem? Co stanowi jego istotę? Czy jest częścią bardziej złożonego zjawiska?
4. Na ile problem badawczy jest nowatorski (nikt go wcześniej nie eksplorował, był eksplorowany, ale nie znaleziono satysfakcjonującego rozwiązania, w trakcie dotychczasowej eksploracji zidentyfikowano nowe obszary i kierunki badań naukowych, które warto podjąć itp.)?
5. W jakim stopniu wybrany problem badawczy pozwala zredukować lub w całości wyeliminować zidentyfikowaną w następstwie dogłębnych studiów literaturowych lukę badawczą? Źródła inspiracji najczęściej tkwią w końcowej części książek oraz artykułów, ujęte na przykład jako: „dalsze kierunki badań”, „proponując dalszych badań”, „dyskusja wyników”, itp. Często używane formuły, sugerujące potrzebę dalszych badań, to: warto jeszcze poddać analizie”, „nieliczni autorzy podejmują ten problem”, „niewiele badań empirycznych...”, itd.
6. Czy rozważany problem ma charakter naukowy, czy tylko aplikacyjny, który nie może być przedmiotem dociekań prowadzonych na potrzeby przygotowania rozprawy doktorskiej (to często identyfikowana słabość, zwłaszcza podczas przygotowywania prac doktorskich przez pracowników organizacji biznesowych)?
7. Jaką metodą/metodami i jakimi technikami badawczymi autor zamierza się posłużyć?
8. Czy autor ma niezakłócony dostęp do próby badawczej? Jak zorganizuje badania?
9. Czy autor dysponuje takimi zasobami (np. programy komputerowe), które pozwolą na gromadzenie danych przez dłuższy czas i przeprowadzenie ich analiz?

10. Czy dany problem jest zgodny z faktycznymi zainteresowaniami badacza? Pozytywna odpowiedź na to pytanie stanowi istotną determinantę podjęcia prac badawczych w dynamiczny sposób i utrzymania poziomu motywacji na wysokim poziomie, od początku do końca realizacji całego przedsięwzięcia.
11. Niezadowolenie, ciekawość, obowiązek – który czynnik sprawił, że doktorant podjął zamiar przygotowania pracy naukowej?
12. W zakres której dyscypliny naukowej wpisuje się proponowany przez badacza temat? Zachowanie zgodności w tym aspekcie to niezmiernie ważna kwestia.
13. Jaki oryginalny wkład wniesie rozwiązanie postawionego problemu do dorobku danej dyscypliny naukowej w kraju i na świecie?

Ważne miejsce w strukturze konspektu zajmuje klarowne uzasadnienie wyboru tematu. Wyszczególnienie przesłanek takiego wyboru powinno obejmować wyniki dokonanych studiów literaturowych, dotychczas przeprowadzonych badań, doświadczeń praktycznych, własnych obserwacji oraz wskazywać znaczenie planowanych badań dla teorii oraz praktyki biznesowej. Warto zwrócić uwagę na takie kryteria, jak aktualność i stopień nowatorstwa. Warunek obligatoryjny stanowi pełne zrozumienie przez doktoranta istoty kluczowych pojęć, do których się odnosi przygotowując konspekt rozprawy doktorskiej, jak na przykład: przedmiot badań, problemy badawcze, metody badawcze. Jak zauważa Apanowicz (2005, s. 11) „przedmiot badań wyznacza (determinuje) metody badawcze w danej nauce. Metody uzależnione (zdeterminowane) są od właściwości i struktury badanego przedmiotu (obiektu)”. W oryginalny sposób do kwestii przygotowania projektu badawczego odniósł się J.W. Creswell (2013, s. 122) w następujących słowach: „Pisanie o projekcie badawczym można porównać do zanurzania wiadra w studni. *Początkujący* autorzy gwałtownie spuszczaają wiadro (czytelnika) w głąb studni (artykułu). *Doświadczeni* autorzy zanurzają wiadro (czytelnika) powoli, aby można było przystosować się do głębokości (artykułu). Zanurzanie wiadra zaczyna się od *haka narracyjnego* o odpowiednim poziomie uogólnienia, pozwalającego czytelnikowi zrozumieć temat i się nim zainteresować”. Zwizualizowany powyżej sposób przygotowania projektu badawczego, w tym artykułu, w dużej mierze może okazać się pomocny również podczas przygotowania konspektu rozprawy doktorskiej.

Przystępując do konstrukcji konspektu rozprawy doktorskiej, warto wziąć pod uwagę zastosowanie następujących wskazówek badawczych (por. Creswell, 2013, s. 123):

1. Formułując pierwsze zdanie, należy przykuć nim uwagę i wzbudzić zainteresowanie szerokiego kręgu odbiorców.
2. W zdaniu wprowadzającym warto unikać zamieszczania cytatów, zwłaszcza dłuższych. Ze względu na wielość interpretacji, cytaty mogą powodować niejasność już na samym początku.
3. Należy wystrzegać się wyrażen idiomatycznych i kolokwializmów.
4. Należy zachować precyzję podczas konstrukcji formuły problemu badawczego.
5. Należy wyjaśnić, dlaczego problem jest ważny, opierając argumentację na wielu źródłach.
6. Konieczne jest upewnienie się, czy problem został przedstawiony zgodnie z planowanym ujęciem badawczym (np. eksploracja w badaniu jakościowym, badanie relacji lub predyktorów w badaniu ilościowym, jedno i drugie w badaniu mieszanym).

Przytoczmy pogląd Lisińskiego (2017, ss. 6–7), według którego problemy badawcze „mają formę pytań i są wyrażonymi werbalnie, dostrzeganymi przez podmiot trudnościami (...) Są dobrowolnie przyjętymi do realizacji zadaniami, na które prowadzone badanie ma udzielić odpowiedzi”. Apanowicz (2005, s. 127) uważa, że problem badawczy to „niewiedza, którą należy usunąć w toku badań naukowych”. Frankfort-Nachmias i Nachmias (2001, s. 67) twierdzą, iż jest to „bodziec intelektualny wywołujący reakcję w postaci badań naukowych”. W opinii Jeszki (2013, s. 32), „problemy badawcze stanowią odpowiedź na pytanie, co będzie badane, czyli wskazują przedmiot badań, ale także sposób, z jakiej perspektywy i pod jakim kątem będą prowadzone badania, pozwalające uchwycić określone zjawiska, procesy, relacje”. Autor uważa, że problem badawczy to opis tematu badań, celu i pytań, na które badacz chce znaleźć odpowiedzi w wyniku realizacji badania. Może on dotyczyć cech przedmiotu badań, zdarzeń czy procesów, którym przedmiot ten podlega lub zależności, jakie między nimi zachodzą, a które w drodze badań chcemy wyjaśnić. Inaczej jest to zbiór pytań odnoszący się do obszaru niewiedzy, który chcemy wypełnić odpowiedziami. Pytania te mogą mieć charakter rozstrzygnięcia lub dopełnienia. W pierwszym przypadku rozpoczynają się od partykuły „czy”, a odpowiedź na nie może brzmieć tylko „tak” lub „nie”.

Pytania mające charakter dopełnienia rozpoczynają się od słowa „kto”, „co”, „kiedy”, „ile”, „jak często” itp. Zdaniem Nowaka (2007, ss. 31–35), poprawne formułowanie pytań badawczych nie jest możliwe bez wiedzy teoretycznej na temat przedmiotu badania. Stanowi ona podstawę, wskazującą celowość zadania określonych pytań, ale jest też źródłem założeń do tych pytań.

Niezmiernie intrygującą, a jednocześnie kluczową kwestią podczas prowadzenia prac nad przygotowaniem rozprawy naukowej, jest określenie poziomu jej oryginalności (zapis w ustawie, dotyczący tego elementu, skomentowano wyżej), opartego na wypełnianiu luki badawczej. Jak zauważa Strużyna (2020, s. 51) „przed podjęciem trudu badawczego warto rozważyć, na ile nasze osiągnięcia przyczyniają się do kumulatywnego, przejrzystego i ciągłego rozwoju danej teorii i tym samym zyskują pozytywną ocenę światowych wydawców, a na ile wspierać będą nieuporządkowane, ryzykowne procesy mnożenia «poszarpanych» wątków tematycznych”. Autor dodaje, iż kluczowe miejsce w procesie „poszukiwania drogi do oryginalności” zajmują odpowiedzi na pytania „co?” oraz szczególne zwrócenie uwagi na problemy związane z:

1. Dodawaniem elementów lub całych fragmentów do konstrukcji rozpowsechnionych rozwiązań teoretycznych.
2. Wzbogacaniem nowych lub rozwijaniem dopiero rodzących się idei.
3. Łączeniem wiedzy o zarządzaniu z wiedzą z innych teorii.
4. Wpływem rozwoju subdyscyplin zarządzania na teorię zarządzania.
5. Budowaniem nowej teorii zarządzania na fundamencie innych teorii (Strużyna, 2020, s. 52).

Wśród możliwych odpowiedzi, spełniających wyżej wymienione kryteria, J. Strużyna eksponuje takie, które:

1. Zostaną wpisane do aktualnej w danym czasie środowiskowej dyskusji nad ograniczeniami uznanych dotąd koncepcji.
2. Są osadzone w logice uzupełnianego rozwiązania i nie zamazują klarownych podziałów pomiędzy składowymi źródłowej koncepcji.
3. Będą wyraźnie ukazywać uzasadnienie potrzeby uzupełnienia oraz związek nowych propozycji z pierwotną propozycją.
4. Tworzą inny obraz całości pierwotnej propozycji.
5. Są czymś więcej niż prezentacją subiektywnie uznawanych przez autora ograniczeń pierwotnej koncepcji (Strużyna, 2020, ss. 53–54).

Jednocześnie powyższy autor sugeruje, by proces poszukiwań naukowych realizować z zachowaniem należytej ostrożności i twierdzi, iż „(...) dążenie badacza do rozszerzania literaturowych opracowań, mnożenia danych empirycznych i wniosków z nich płynących, zapełnianie przez doktorantów dotąd nieopracowanych pól, wypełnianie luki wiedzy doprowadzają do niskiego poziomu problematyzacji i szybkiego narastania złożoności i kompatybilności materiału naukowego” (Strużyna, 2020, s. 57). Podobny pogląd wyrazili Alvesson i Sandberg (2011), podkreślając, iż nadmiar nowych założeń, czerpanie z nowych teorii, adaptowanie nowych spojrzeń może dezorientować i zaprzeczać pozytywnej funkcji nauki.

1.3. Cel główny i cele szczegółowe rozprawy

Istotne miejsce w procesie opracowania konspektu rozprawy doktorskiej zajmuje etap formułowania celów. Jak zauważają Locke, Spirduso oraz Silverman (2007, s. 9), sformułowanie celu określa „dlaczego zamierzasz przeprowadzić badanie i co chcesz zyskać”. Jak konstatuje Creswell (2013, s. 151), sformułowanie celu oznacza wyrażenie wszystkich zamierzeń autora rozprawy w jednym lub kilku zdaniach. Autor ten sugeruje, by w konspekcie jednoznacznie rozróżnić cel projektu, problem badawczy oraz pytania badawcze. Sformułowanie celu określa zamierzenie badacza, a nie problemy i zagadnienia stanowiące o potrzebie badania. Celu pracy nie należy mylić z pytaniami badawczymi, na które odpowiedzi szuka się w zgromadzonych danych. W sformułowaniu celu powinny się zawierać zamiary, intencje lub główna idea projektu bądź pracy badawczej. Idea ta wyłania się z potrzeby (problem) i konkretyzuje w szczegółowych pytaniach (pytania badawcze). Babbie (2006, ss. 110–115) twierdzi, że trzy najczęstsze i najbardziej użyteczne cele to *eksploracja*, *opis* i *wyjaśnianie*. W ocenie autora badania eksploracyjne mają z reguły trzy cele:

1. Zaspokojenie ciekawości badacza i jego pragnienia lepszego zrozumienia przedmiotu.
2. Zbadanie możliwości podjęcia szerszych badań.
3. Wypracowanie metod, które zostaną użyte w dalszych badaniach.

Babbie eksponuje jednocześnie główną wadę badań eksploracyjnych, którą stanowi fakt, iż nie dają one satysfakcjonujących odpowiedzi na pytania badawcze, choć mogą wskazywać na takie odpowiedzi i sugerować, jakimi metodami można

je osiągnąć. Powód, dla którego badania eksploracyjne rzadko mają charakter ostateczny, wiąże się z reprezentatywnością. Jak twierdzi E. Babbie, badani ludzie mogą nie być typowi dla większej populacji, którą faktycznie jesteśmy zainteresowani. Jako alternatywny rodzaj celu badań proponuje on *opis* jakiejś sytuacji lub wydarzenia. Badacz obserwuje, a potem opisuje to, co zaobserwował. Opis w jego ocenie był pierwotnym celem wielu badań jakościowych. Autor uważa, iż badania takie rzadko ograniczają się do czysto opisowych celów. Badaczy interesuje na ogół dalsze wyjaśnianie, *dlaczego* istnieją zaobserwowane prawidłowości i jakie są ich konsekwencje. Trzecim z głównych celów badań społecznych jest *wyjaśnianie*. Badania opisowe odpowiadają na pytania: *co, kiedy, gdzie* oraz *jak*, wyjaśniające natomiast – *dlaczego*. Niezależnie od zaproponowanej struktury celów naukowych autor konstatuje: „Mimo, że wyodrębnienie trzech celów badań jest użyteczne, warto podkreślić, iż większość badań zawiera elementy wszystkich trzech celów” (Babbie, 2006, s. 113). Formułując cele rozprawy, warto zwrócić uwagę na pewną odmienność związanej z tym procedury, wzięwszy pod uwagę typ badań.

Właściwe *formułowanie celu w badaniach jakościowych* powinno zawierać informacje o kluczowym zjawisku, które zostanie poddane badaniu, o jego uczestnikach i miejscu badania (por. Creswell, 2013, s. 132). Schwandt (2007) sugeruje, by zwrócić uwagę na następujące kwestie:

1. Warto używać takich słów, jak „cel”, „zamiar”, „zamyśl”.
2. Na potrzeby przygotowania konspektu rozprawy należy używać czasu przyszłego, gdyż proces badawczy jest dopiero w fazie przygotowań.
3. Opisując planowany przebieg badania należy skorzystać zczasowników podkreślających działanie, np. „wyjaśniać”, „opisywać”, „rozвивać”, „sprawdzać”, „odkrywać” – tworzących otwartą perspektywę.
4. Należy zwracać uwagę na wykorzystanie słów i wyrażeń neutralnych, języka obiektywnego (np. zamiast „pozytywne doświadczenia jednostek” użyć formuły „doświadczenia jednostek”). Inne słowa, na które warto zwrócić uwagę, to „użyteczny”, „korzystny”, „pouczający”, użyte w odniesieniu do wyniku, którego można wcale nie uzyskać.
5. Zasadnym jest rozważenie użycia słownictwa określającego wybór strategii, która zostanie wykorzystana podczas gromadzenia danych, przetwarzania ich i analizowania wyników (np. teoria ugruntowana, studium przypadku, ujęcie fenomenologiczne itp.)

6. Warto zwrócić uwagę na uszczegółowienie kwestii dotyczącej możliwych ograniczeń, np. doboru próby badawczej (tylko kobiety lub tylko osoby w określonym wieku), miejsca badania (zasięg tylko lokalny), branży, grupy zawodowej itp.

Sformułowanie celu w badaniach ilościowych różni się od modeli wykorzystywanych

w badaniach jakościowych, a różnice te dotyczą języka oraz nastawienia na relacje i porównania zmiennych lub konstruktów. Pojęcie zmiennej wyjaśniają Frankfort-Nachmias i Nachmias (2001, ss. 70–71), twierdząc, iż jest to „Właściwość empiryczna mająca dwie lub więcej wartości”. Autorzy podkreślają jednocześnie, że „Rozróżnienie na zmienne zależne i niezależne ma charakter analityczny i odnosi się jedynie do celu badania. W świecie rzeczywistym zmienne nie są ani zależne, ani niezależne: to badacz decyduje, jak je interpretować, a decyzja ta wynika z celu badania. Zmienna niezależna w jednym badaniu może stać się zmienną zależną w innym”.

Godne uwagi zasady konstrukcji celu w badaniach ilościowych to (Creswell, 2013, s. 75 oraz 133):

1. Identyfikacja zmiennych niezależnych (to te, które prawdopodobnie wywołują określony skutek lub wywierają wpływ na wynik; inaczej nazywa się je zmiennymi oddziałującymi, objaśniającymi, pierwotnymi lub predyktorami); zmiennych **zależnych** (to te, które zależą od zmiennych niezależnych, są wynikami lub skutkami wpływu zmiennych niezależnych; inaczej nazywa się je zmiennymi kryterialnymi, objaśnianymi lub wynikowymi), zmiennych modyfikujących (są wprowadzonymi przez badacza nowymi zmiennymi, które stanowią iloczyn dwóch wybranych zmiennych; występują zazwyczaj w eksperymentach), zmiennych interweniujących (pośredniczą w oddziaływaniu zmiennej niezależnej na zmienną zależną) oraz zmiennych kontrolnych.
2. Użycie słów wskazujących na związki między zmiennymi niezależnymi a zależnymi, np. „relacja między” dwoma lub kilkoma zmiennymi lub „porównanie” dwóch lub więcej grup.
3. Zwrócenie uwagi na teorię, model lub ramy koncepcyjne – jako zapowiedź ich wykorzystania w dalszej części rozprawy.
4. Wskazanie typu strategii badawczej (np. sondaż lub eksperyment).

5. Warto używać takich słów, jak „cel”, „zamiar”, „zamyśl” (podobnie jak w przypadku badań jakościowych).
6. Wskazanie uczestników badań, miejsca badań itp.

Sformułowanie celu w badaniach mieszanych opiera się na zaprezentowaniu ogólnego zamierzenia projektu oraz informacji o wątkach ilościowych i jakościowych wraz z uzasadnieniem konieczności skorzystania z obu typów badań. Konstruując cel badań wedle powyższej formuły, warto wziąć pod uwagę, iż (Creswell, 2013, ss. 140–141):

1. Należy określić typ badań mieszanych (np. sekwencyjne, równoległe, transformacyjne).
2. Zasadnym jest wskazanie powodów łączenia danych ilościowych i jakościowych (np. dokładniejsze wyjaśnienie problemu badawczego, pełniejsze odzwierciedlenie tendencji i opinii, itp.)
3. Istotne jest wyeksponowanie cech, jakie powinno wykazywać właściwe sformułowanie celu badań zarówno ilościowych, jak i jakościowych.
4. Warto używać takich słów, jak „cel”, „zamiar”, „zamyśl” (podobnie jak w przypadku badań jakościowych oraz ilościowych).

W procesie badawczym ważne miejsce zajmuje nie tylko rodzaj zmiennych, ale także

sposób, w jaki są ze sobą powiązane. Kwestię powyższą wyjaśniają, między innymi, Frankfort-Nachmias i Nachmias (2001, s. 75), twierdząc, iż „(...) dwie zmienne są ze sobą powiązane, jeżeli zmiany wartości jednej zmiennej powodują systematyczne zmiany wartości drugiej”. Wskazują jednocześnie na istotną rolę, jaką odgrywa *kierunek związku*, który może być dodatni (pozytywny) lub ujemny (negatywny). Związek dodatni oznacza, że wraz ze wzrostem jednej zmiennej rosną także wartości drugiej. Związek ujemny natomiast oznacza, że ze wzrostem wartości jednej zmiennej wartości drugiej maleją.

Cele badania naukowego służą przede wszystkim ustaleniu zamierzonych efektów badania. Oprócz wyszczególnienia celu głównego, struktura celów powinna obejmować również wyodrębnienie kilku (4–5) celów szczegółowych (tzw. pomocniczych). Ich zawartość merytoryczna musi jednak być w pełni zgodna z zawartością celu głównego, stanowić jego doprecyzowanie. Realizacja celów szczegółowych musi także finalnie przyczynić się do realizacji celu głównego rozprawy.

1.4. Hipoteza główna i hipotezy szczegółowe

Zgodnie z opinią Nowaka (2007, s. 33): „Hipoteza to inaczej przypuszczenie, niepewna wypowiedź, założenie badawcze, które ma na celu wyjaśnić określone zdarzenia i fakty lub przewidywać wystąpienie nowych; hipotezy są stawiane w celu odkrycia pewnych praw i uogólnień”. W ocenie Babbie (2006, s. 67) „hipoteza jest szczegółowym, sprawdzalnym oczekiwaniem wobec rzeczywistości, które wynika z ogólniejszej tezy”. Zdaniem Hajduka, hipotezy są zdaniem twórczymi o domniemanym stanie rzeczy. Inaczej mówiąc, hipotezy to domysły wyjaśniające jakies fakty (Hajduk, 2012, s. 124). Według Frankfort-Nachmias, Nachmias (2001, s. 77) „hipoteza to proponowana przez nas odpowiedź, jakiej można udzielić na pytanie badawcze. Jest ona wyrażana w postaci jasno określonego związku pomiędzy zmienną zależną i zmienną niezależną. Hipotezy to proponowane odpowiedzi, ponieważ zostaną one zweryfikowane dopiero po przeprowadzeniu badań empirycznych. Budując hipotezę, badacz nie wie, czy zostanie ona potwierdzona czy nie (...) Hipotezy można wyprowadzać dedukcyjnie – z teorii, indukcyjnie – na podstawie obserwacji, czy intuicyjnie, albo łącząc elementy tych sposobów”. Wyżej wymienieni autorzy podkreślają wagę pewnych kluczowych, w ich ocenie, cech charakterystycznych hipotez badawczych:

1. Hipotezy muszą być jasno sformułowane. Badacz musi zdefiniować pojęciowo i operacyjnie wszystkie zmienne.
2. Hipotezy są konkretne. Badacz określa, jakie są oczekiwane związki pomiędzy zmiennymi, z uwzględnieniem ich kierunku (dodatniego lub ujemnego) oraz warunków, w jakich ten związek zachodzi.
3. Hipotezy są sprawdzalne za pomocą dostępnych metod. Ocena hipotezy zależy od tego, czy istnieją odpowiednie metody pozwalające na jej przetestowanie.
4. Hipotezy naukowe są pozbawione elementów wartościujących. Wartości wyznawane przez badacza, jego stronniczość czy subiektywne preferencje nie powinny wpływać na proces badawczy (Frankfort-Nachmias i Nachmias, 2001, s. 79).

Istotną kwestią, na którą należy zwrócić uwagę, jest konieczność dostrzeżenia różnicy między hipotezą naukową a hipotezą statystyczną (Szreder, 2010, s. 82). W ocenie autora przez hipotezy naukowe rozumiemy przypuszczenia o charakterze uniwersalnym (globalnym), wywodzące się z odpowiedniej teorii.

Hipoteza statystyczna natomiast rozumiana jest jako przypuszczenie dotyczące szczegółowych kwestii, odnoszących się do ściśle zdefiniowanej populacji, które zweryfikować można w oparciu o próbę losową reprezentującą tę populację. Wspomniany autor konstatuje, iż „W zagadnieniach ekonomicznych, podobnie jak w socjologii, psychologii, medycynie, poprawna interpretacja wyników weryfikacji hipotez jest ważna, gdyż dostarcza przesłanek do podejmowania decyzji odnoszących się do całych, nieraz bardzo dużych populacji, o których badacz wypowiada się na podstawie informacji zawartych w próbie”. Sugeruje jednocześnie, by w procesie badawczym zachować dużą ostrożność, konstruując sformułowania typu: „testowana hipoteza okazała się prawdziwa”, „hipoteza zerowa została pozytywnie zweryfikowana”, „można więc przyjąć, że zweryfikowana hipoteza H_0 jest prawdziwa”, które coraz częściej pojawiają się w pracach młodych naukowców, wzbudzając kontrowersje wśród statystyków. W statystycznej teorii weryfikacji hipotez, której twórcami są Pearson i Neyman, sprawdzaną hipotezę nazywa się *hipotezą zerową* i oznacza się przez H_0 . Równoległe formułuje się konkurencyjną wobec niej tzw. *hipotezę alternatywną* (H_1), która w przeciwieństwie do hipotezy zerowej ma najczęściej charakter złożony. Oznacza to, że hipoteza alternatywna nie określa jednej wartości parametru populacji, którego dotyczy wnioskowanie, lecz dopuszcza różne jego wartości, inne od tej, którą zawiera hipoteza zerowa. Na przykład: hipoteza zerowa stwierdza, że współczynnik korelacji między dwiema cechami w populacji jest równy zero, a hipoteza alternatywna głosi, że współczynnik ten jest większy od zera (czyli przyjąć może jedną z nieskończonej liczby wartości większych od zera, lecz nie równy zero). Mimo, że hipotezą sprawdzaną (testowaną) jest hipoteza zerowa, to formułowana jest ona w taki sposób, aby dowieść jej *nieprawdziwości*. Jest to jedna z kluczowych kwestii w dobrym rozumieniu teorii wnioskowania statystycznego. Aby dowieść istnienia statystycznie istotnej korelacji między dwiema cechami, stawia się hipotezę, że współczynnik korelacji między tymi cechami jest równy zero. Odrzucenie tej hipotezy (stwierdzenie jej nieprawdziwości) stanowi statystyczny dowód na to, że między badanymi cechami istnieje istotna zależność korelacyjna (Szreder, 2010, s. 83). Autor jednocześnie wyjaśnia, że jeżeli zastosowanie testu statystycznego dla danego zbioru obserwacji w próbie nie prowadzi do odrzucenia hipotezy zerowej, to właściwą w tych okolicznościach decyzją jest stwierdzenie, że brak jest podstaw do odrzucenia H_0 . Innymi słowy – próba nie dostarczyła

wystarczających przesłanek do odrzucenia sprawdzanej hipotezy. Z kolei brak przesłanek do stwierdzenia nieprawdziwości hipotezy H_0 nie oznacza dowodu na jej prawdziwość. W teorii wnioskowania statystycznego nie istnieje konkluzja o stwierdzeniu prawdziwości hipotezy zerowej, a jedynie o braku podstaw do uznania jej za nieprawdziwą. Nie są to kategorie tożsame.

Kluczowe miejsce w procesie formułowania hipotez badawczych zajmuje hipoteza główna, która powinna być ściśle związana z celem głównym badań oraz tematem pracy. Podobnie jak w przypadku struktury celów, przyjętych w rozprawie doktorskiej, tak również w przypadku struktury hipotez badawczych wymagane jest opracowanie zestawu hipotez szczegółowych. Niezmiernie istotne staje się jednak zachowanie spójności w tym względzie. Powyższe aspekty muszą również znaleźć rzetelne odzwierciedlenie w spisie treści rozprawy. Pojęcia, które eksponuje przyjęta formuła hipotez badawczych, muszą być tożsame z tymi, które są precyzyjnie i kompleksowo wyjaśniane w poszczególnych rozdziałach rozprawy doktorskiej.

1.5. Koncepcja badawcza rozprawy

W procesie przygotowania konspektu rozprawy doktorskiej bardzo ważne miejsce zajmuje wyjaśnienie, jak doktorant zamierza zrealizować całą procedurę związaną z podjętym przedsięwzięciem. Podejmując rozważania dotyczące powyższej kwestii, istotne jest wyjaśnienie kilku kolejnych, kluczowych rozstrzygnięć terminologicznych, dotyczących: metodologii, metody badawczej, metodyki. Wymienione kategorie tylko pozornie przyjmują podobne brzmienie w warstwie językowej. Ich zakres merytoryczny wymaga zdecydowanie odmiennego rozumienia. Jak zauważa Ajdukiewicz (1975, ss. 175–177): „Metoda jest wyznacznikiem każdej nauki. Przesądza o jej istocie. Znajduje odniesienie nie tylko do jej warstwy praktycznej, przynależąc do metodologii pragmatycznej, ale także wpisuje się w sferę poznania, będąc składnikiem metodologii apragmatycznej”. W opinii Kotarbińskiego (1981, s. 524) „metoda to sposób systematycznie stosowany, przy czym sposób oznacza tok jakiegoś działania, a więc skład i układ jego stadiów”. Lisiński (2016, s. 12) podkreśla, że „metoda ma zatem dwoistą naturę. Może być tylko sposobem działania, objaśnionym w większym lub mniejszym stopniu szczegółowości. Będzie wówczas metodą. Tak jest

postrzegana niemal powszechnie. Może być również *metodyką*, gdy przedstawia dyrektywę, określającą, jak działać”. Szczególnym rodzajem *metody* jest *metoda naukowa*. Bronk (2011, s. 43) uważa, że „metoda naukowa to wysoce wyspecjalizowane narzędzie opisu, wyjaśniania i rozumienia świata, za pomocą którego naukowcy szukają odpowiedzi na postawione pytania oraz budują niearbitralny, wiarygodny i spójny obraz świata”. O *metodzie badawczej* nadmienia Czakon (2020b, s. 11), rozumiejąc ją jako „skład i układ etapów postępowania badawczego, powtarzalny w badaniu określonej klasy problemów ze względu na swą skuteczność”. Autor ten wyjaśnia również istotę *metodologii*. W jego ocenie „przez metodologię rozumie się naukę o metodach, która inwentaryzuje metody postępowania badawczego, opisuje sposób ich stosowania, charakteryzuje wady oraz zalety stosowania wobec problemów badawczych. Oczekiwać wobec niej można zarówno instruktażu postępowania, jak i wskazówek odnośnie do wyboru i zasad interpretacji osiągniętych wyników, a także wyszczególnionych ograniczeń. Nie istnieje bowiem uniwersalna, skuteczna metoda badawcza. Dlatego potrzebna jest metodologia jako nauka o wielu dostępnych metodach”. Sułkowski formułuje pogląd mówiący, iż: „Metodologia skupia się na ocenie efektywności poznawczej i pragmatycznej metod zarządzania, metodyka jest zaś zbiorem poprawnych metodologicznie reguł, które pozwalają właściwie rozwiązywać problemy zarządzania. Metodologia obejmuje problematykę zarówno poznania, jak i zmieniania organizacji” (Sułkowski, 2020, s. 29). Metody naukowe, podobnie jak inne metody, mogą być opisane w sposób mniej lub bardziej szczegółowy. Mogą, co również zauważono wcześniej, charakteryzować się różnym stopniem metodyczności. Gdy będą tylko opisem sposobu działania, będą metodami naukowymi lub technikami naukowymi, gdy zaś wskażą dyrektywę wyznaczającą tok działania, staną się metodykami naukowymi ogólnymi bądź szczegółowymi. Mogą także łączyć w sobie opis działania i dyrektywę wskazującą, jak działać. W takim przypadku przybiorą postać zasady naukowej lub procedury naukowej (Lisiński, 2016, s. 12). Creswell (2013, s. 37) wprowadza dodatkowo pojęcie *strategii badawczych*, traktując je jako: „schematy lub modele badań jakościowych, ilościowych i mieszanych, które nadają określony kierunek procedurom zastosowanym w projekcie badawczym”. Autor wyróżnia:

1. Strategie ilościowe (modele eksperymentalne oraz modele nieeksperymentalne – np. sondaże).

2. Strategie jakościowe (badania narracyjne, fenomenologię, etnografię, teorię ugruntowaną, studia przypadków).
3. Strategie mieszane (sekwencyjne, równoległe, transformatywne).

Niemczyk twierdzi, iż problem wyboru narzędzi poznania, wyjaśnienia i zrozumienia jest zależny od cech przedmiotu badań (Niemczyk, 2020, ss. 23–24). W jego ocenie do klasycznych metod jakościowych należą: badania terenowe, obserwacja, szczególnie obserwacja nieuczestnicząca i bezpośrednia, wywiady standaryzowane, grupa ekspercka, dyskusja panelowa, grupa fokusowa i analiza tekstu. Badania ilościowe to wszelkie badania empiryczne, w których dokonuje się pomiaru określonych zmiennych w sposób ilościowy przy wykorzystaniu instrumentów takiego pomiaru. Ilościowy charakter mają także badania ankietowe. Jeśli badany problem możemy opisać za pomocą miar ilościowych, a i same wnioski z badań są zapisane przy użyciu tych miar, to naturalne jest przeprowadzenie badań ilościowych. Analizując rozwój metod naukowych, można zauważyć szereg prób ich porządkowania, konkretyzujących się w typologii metod. Wśród filozofów nauki przeważa pogląd, że dwoma podstawowymi rodzajami metod naukowych, przyjmując za kryterium podziału ich strukturę, są: metoda indukcyjna oraz dedukcyjna (Hajduk, 2012, s. 73; Bronk, 2006, s. 55). Krajewski podkreśla, iż „Analizując definicje *indukcji* można zauważyć, że nawet przy prawdziwości przesłanek nie gwarantuje ona prawdziwości wniosków. Jest zatem instrumentem zawodnym. Znane są jej trzy postacie: indukcja zupełna, niezupełna i eliminacyjna” (Krajewski, 1982, ss. 95–105). *Metoda hipotetyczno-dedukcyjna*, nazywana też metodą nauk empirycznych (Such i Szcześniak, 1999, s. 10), jest instrumentem badawczym o charakterze empirycznym. Odwołuje się do faktów. Wykorzystując tę metodę, uzyskuje się twierdzenia tylko w pewnym stopniu prawdopodobne. Mają one charakter hipotetyczny, bo tylko w pewnym zakresie znajdują potwierdzenie w zebranych faktach i zdarzeniach. *Dedukcja*, znana w literaturze jako metoda dedukcyjna (Hajduk, 2012, s. 75), nazywana również metodą nauk formalnych, metodą sformalizowaną lub aksjomatyczno-dedukcyjną (Such i Szcześniak, 1999, s. 10), nie odwołuje się do faktów empirycznych, ale opiera się na faktach logicznych. Jest procesem rozumowania, którego istota polega na przechodzeniu od ogółu do szczegółu. Jak zauważa Stańczyk-Hugiet (2020, ss. 211–212) „Wybór metodologii badań nie jest prosty. Nim zostanie dokonany wybór metody rozwiązania problemu badawczego, nieodzowne jest, aby badacz w sposób jednoznaczny wyjaśnił i zrozumiał

filozoficzne założenia, na których mają się opierać jego dokonania naukowe (...). Z reguły przyjmuje się, że w naukach społecznych występują trzy grupy metodologii badawczych, do których włącza się badania ilościowe, badania jakościowe i tzw. metodologie mieszane, często funkcjonujące pod nazwą triangulacji metodycznej”. Autorka formułuje pogląd mówiący, iż zazwyczaj badacz staje przed dylematem, czy wybrać metody ilościowe czy jakościowe. W jej ocenie wśród metod ilościowych najpopularniejsza to sondaż (dostarczający numerycznych opisów trendów, postaw czy opinii w populacji i badający pewną próbę tej populacji) oraz eksperyment. *Eksperyment naukowy* polega na wprowadzeniu przez badacza zaplanowanej zmiany jednego czynnika lub grupy czynników w badanym procesie, przy jednoczesnym monitoringu pozostałych czynników. W ten sposób pozwala na uzyskanie odpowiedzi na pytanie dotyczące skutków wprowadzonej zmiany. Metoda ta znajduje zastosowanie przy badaniu zjawisk powtarzających się w przynajmniej częściowo takich samych warunkach (Stańczyk-Hugiet, 2020, s. 214). Ciekawą odmianą eksperymentu jest w ocenie autorki *symulacja*. Definiuje tę metodę jako „sztuczne odwzorowanie lub odtwarzanie, a także naśladowanie realnych procesów z zastosowaniem różnych modeli czy to matematycznych, czy to analitycznych” (Stańczyk-Hugiet, 2020, ss. 227–228). Nieodłączną częścią eksperymentu jest *obserwacja*, którą również należy włączyć do bogatego zestawu metod przydatnych w procesie badawczym, realizowanym na potrzeby przygotowania rozprawy doktorskiej. W ocenie wyżej wymienionej autorki obserwacja jest to: „Planowane, zamierzone oraz systematyczne gromadzenie faktów i zdarzeń oraz ich analiza” (Stańczyk-Hugiet, 2020, s. 220). *Badania sondażowe* dostarczają ilościowych, czyli wyrażonych liczbami, opisów, tendencji, postaw i opinii społeczeństwa, uzyskanych z jego próby. Są to badania przekrojowe i dynamiczne, w których dane zbiera się za pomocą kwestionariuszy lub wywiadów ustrukturalizowanych z zamiarem uogólnienia wyników otrzymanych w próbie (Babbie, 2001, ss. 268–270). *Etnografia* jest strategią długofalowego gromadzenia danych, głównie z obserwacji i wywiadów, w naturalnym środowisku grupy kulturowej bez poddawania jej celowym oddziaływaniom ze strony badacza (Creswell, 2007). *Teoria ugruntowana* sugeruje tworzenie pluralistycznych strategii badawczych łączących techniki jakościowe z ilościowymi. Podstawowe założenia metodyczne dotyczą: braku prekoncepcji, autorefleksyjności badacza, prowizoryczności konstrukcji teoretycznych oraz systematycznego tworzenia i rygorystycznego stosowania sytuacyjnych procedur badawczych

(Strauss i Corbin, 1990, ss. 44–46). W procesie badawczym ważne miejsce zajmuje również *studiowanie przypadków*. Istotę „przypadku” wyjaśnia Czakon, twierdząc: „Przez przypadek należy rozumieć pojedynczy obiekt badawczy, rozpoznawany ze względu na określony cel, usytuowany w konkretnym czasie i miejscu, z uwzględnieniem właściwych mu okoliczności, badany z wykorzystaniem wielu technik gromadzenia i analizy danych (...). Badacz antycypuje, że na kształt uzyskanych rezultatów będą wpływać uwarunkowania chwili, cechy otoczenia geograficznego, demograficznego, kulturowego i instytucjonalnego, a także koniunktura” (Czakon, 2020, s. 190). *Badanie fenomenologiczne* jest strategią polegającą na rozpoznawaniu istoty ludzkich doświadczeń wobec jakiegoś zjawiska na podstawie sensów, jakie nadają im uczestnicy badania. Niewielką liczbę podmiotów poddaje się ekstensywnym i długotrwałym badaniom, które pozwalają zdefiniować pewne istotne wzorce i zależności (Moustakas, 1994). Opracowując plan badawczy, warto również rozważyć łączenie metod badawczych, które wpisuje się w schemat *triangulacji metod*. Hewson wyjaśnia, iż istota triangulacji jest sprowadzana do „podejmowania pytania badawczego z dwóch lub więcej perspektyw w celu uzyskania zbieżnych wyników oraz sprawdzenia krzyżowego rezultatów, uzyskanych z różnych źródeł” (Hewson, 2006, s. 161). Creswell (2013, ss. 39–40) podkreśla, iż mieszanie metod jest zasadne, gdyż wyniki uzyskane jedną metodą mogą ułatwiać proces integracji metod ilościowych i jakościowych oraz wyselekcjonowanie uczestników badań lub sformułowanie pytań, które znajdą zastosowanie w badaniu inną metodą. Autor wymienia trzy główne, w jego ocenie, strategie mieszania metod:

1. *Procedury sekwencyjne badania mieszane* – umożliwiają, dzięki zastosowaniu jednej metody, uporządkowanie i uogólnienie wyników uzyskanych inną metodą. Przykład: wywiad jakościowy do celów eksploracyjnych, uzupełniony o ilościową metodę sondażu lub odwrotnie – zastosowanie metody ilościowej w celu przetestowania teorii, uzupełnione o zastosowanie metody jakościowej, np. szczegółowej eksploracji kilku jednostkowych przypadków.
2. *Procedury równoległe badania mieszane* – polegają na łączeniu lub scalaniu danych ilościowych i jakościowych w celu przeprowadzenia wszechstronnej analizy problemu badawczego. Wykorzystując ten schemat, badacz zbiera jednocześnie obydwa rodzaje danych, a następnie tworzy z nich jednolitą

interpretację całości. Przykład: umieszczenie mniejszego zbioru danych jednego rodzaju w większym zbiorze danych innego rodzaju (pytania jakościowe dotyczą procesu, a pytania ilościowe – wyników).

3. *Procedury transformatywne badania mieszane* – polegają na przyjęciu pewnego nastawienia teoretycznego jako perspektywy nadrzędnej dla projektu obejmującego dane ilościowe i jakościowe. Nastawienie to tworzy strukturę ramową dla tematów, będących przedmiotem zainteresowania badacza, metod gromadzenia danych oraz przewidywanych wyników lub zmian. Dopuszcza sekwencyjną i równoległą metodę gromadzenia danych.

Niezależnie od wyboru metody, należy pamiętać, iż projekt badania naukowego powinien budować grunt do optymalizowania:

1. Precyzji pomiaru zmiennych.
2. Realizmu w postrzeganiu kontekstu, w którym obserwowane są zmienne.
3. Generalizacji wyników w relewantnych pomiarach (Davis i in. 2013, ss. 1245–1250).

Zgodnie z opinią Frankfort-Nachmias i Nachmias (2001, ss. 61–62), badacze w naukach społecznych działają w dwóch „światach”: w świecie obserwacji i doświadczenia oraz w świecie idei, teorii oraz modeli. Tworzenie racjonalnych połączeń między tymi dwoma światami pozwala realizować cel nauk społecznych, czyli wyjaśniać zjawiska i dokonywać dokładnych predykcji. Autorzy stawiają dość istotne pytanie: czy powinniśmy najpierw konstruować teorie i modele, a następnie przenosić się do świata badań empirycznych, czy też badania empiryczne powinny poprzedzać teorie. Dokonując próby odpowiedzi na powyższe pytanie, autorzy oparli się na założeniach strategii przyjętych przez Poppera oraz Mertona. Strategia *teorii przed badaniami*, opracowana przez Poppera, składa się (w dużym uproszczeniu) z pięciu kroków:

1. Skonstruuj *explicite* teorię lub model.
2. Z teorii lub modelu wybierz twierdzenie, które poddasz empirycznej weryfikacji.
3. Opracuj plan badawczy pozwalający zweryfikować twierdzenie.
4. Jeżeli na podstawie danych empirycznych twierdzenie wyprowadzone z teorii zostanie odrzucone, to wprowadź zmiany do teorii lub planu badawczego i powrót do etapu 2.

5. Jeżeli twierdzenie nie zostanie odrzucone, to wybierz inne twierdzenie w celu weryfikacji lub staraj się poprawić teorię.

Strategia *badania przed teorią*, opracowana przez Mertona, eksponuje pogląd, iż badania empiryczne stanowią nowe wyzwanie dla teorii. Wymagają one bowiem kontynuowania prac teoretycznych prowadzących do zmian istniejących teorii, a także pełnią funkcję narzędzia ich weryfikacji. Strategia ta składa się z następujących etapów:

1. Analizy zjawiska i określenia jego podstawowych cech.
2. Zmierzania tych cech w różnych sytuacjach.
3. Analizy otrzymanych danych w celu określenia, czy są one systematycznym źródłem wariacji.
4. Jeżeli zostanie ustalone systematyczne źródło wariacji, to należy opracować teorię (Frankfort-Nachmias i Nachmias 2001, s. 63).

Spektrum zaprezentowanych wyżej metod nie wyczerpuje oczywiście niezmiernie bogatego, różnorodnego zestawu narzędzi, z których może skorzystać badacz realizujący proces badawczy, aby osiągnąć zamierzony cel.

Ważne miejsce w strukturze konspektu rozprawy zajmuje prawidłowo skonstruowany spis treści. Autor musi się w nim kompleksowo odnieść do wszystkich omawianych w pracy treści. W części teoretycznej powinien zaprezentować szczegółowo wyniki przeprowadzonych studiów literaturowych. W części empirycznej dokładnie przedstawić zakres rozważań dotyczących metodologii badań oraz otrzymanych wyników. W tej części muszą znaleźć swoje należne miejsce informacje na temat: celu/celów badań, hipotez badawczych, luki badawczej, wyników badań wraz z rekomendacjami dotyczącymi dalszej eksploracji naukowej. Spis treści musi być opracowany z zachowaniem logiki wywodów oraz wymaganych standardów w tym zakresie.

1.6. Podsumowanie

Przygotowanie profesjonalnego konspektu rozprawy doktorskiej musi zostać poprzedzone dogłębnym zrozumieniem jego struktury, istoty oraz roli poszczególnych etapów, istoty oraz znaczenia wyodrębnionych kategorii badawczych. Zadanie to nie jest łatwe. Efekt końcowy jest kumulacją pasji, ciężkiej pracy, ogromu konsekwencji i wytrwałości. Inspirujące słowa na temat specyfiki pracy naukowej

wypowiedział J. Niemczyk, twierdząc, iż: „Misją naukowca jest odkrywanie prawdy o otaczającym świecie, poszukiwanie rozwiązań pozwalających ten świat lepiej poznać, zrozumieć i wyjaśnić (...) Nie każdemu będzie pisane dokonanie odkrycia na miarę Nagrody Nobla, niemniej każdy z nas powinien w to wierzyć, decydując się na podjęcie pracy naukowej” (Niemczyk, 2020, s. 103).

Dokonując próby wizualizacji procesu przygotowania rozprawy doktorskiej, można sobie go wyobrazić jako wspaniałą podróż naszego życia, w którą się wybieramy. Najpierw wybieramy kierunek, kolejno poszukujemy i zbieramy informacje na temat miejsca docelowego, gromadzimy niezbędne w podróży rzeczy, układamy je w walizce, w oczekiwaniu na fascynujące przeżycia odkrywamy nowe zakątki, poszukujemy źródeł nowych doznań, pełni ciekawości eksplorujemy otaczający świat, by finalnie wrócić do domu, wypełnieni nową wiedzą, bogatsi o nowe doświadczenia, otwarci na nowe doznania.

Bibliografia

Ajdukiewicz, K. (1975). *Logika pragmatyczna*. Warszawa: PWN.

Alvesson, M., Sandberg, J. (2011). Generating research questions through problematization. *Academy of Management Review*, 36(2), 247–271.

Apanowicz, J. (2005). *Metodologiczne uwarunkowania pracy naukowej. Prace doktorskie, prace habilitacyjne*. Warszawa: Wyd. DIFIN.

Babbie, E. (2006). *Badania społeczne w praktyce*. Warszawa: Wydawnictwo PWN.

Bronk, A. (2011). Pojęcie i rodzaje metody naukowej. W: P. Kawalec, R. Wodzis (red.), *Podstawy naukoznawstwa*, Tom 1. Lublin: Wydawnictwo KUL.

Cherryholmes, C.H. (1992). Notes on pragmatism and scientific realism. *Educational Researcher*, August–September.

Creswell, J.W. (2007). *Qualitative inquiry and research design. Choosing among five approaches*. Thousand Oaks CA: Sage.

Creswell, J.W. (2013). *Projektowanie badań naukowych. Metody jakościowe, ilościowe i mieszane*. Kraków: Wydawnictwo UJ.

Crotty, M. (1998). *The foundations of social research: Meaning and perspective in the research process*. London: Sage.

Czakon, W. (2020). Zastosowanie studiów przypadku w badaniach nauk o zarządzaniu. W: W. Czakon (red.), *Podstawy metodologii badań w naukach o zarządzaniu*. Wydanie III rozszerzone. Piaseczno: Wydawnictwo Nieoczywiste.

Czakon, W. (2020a). Metodyka systematycznego przeglądu literatury. W: W. Czakon (red.), *Podstawy metodologii badań w naukach o zarządzaniu*. Wydanie III rozszerzone. Piaseczno: Wydawnictwo Nieoczywiste.

Czakon, W. (2020b). Wstęp. W: W. Czakon (red.), *Podstawy metodologii badań w naukach o zarządzaniu*. Wydanie III rozszerzone. Piaseczno: Wydawnictwo Nieoczywiste.

Davis, D.P., Golicic, S.L., Boerstler, C.N., Sunny, C., Oh, H. (2020). Does marketing research suffer from methods myopia?. *Journal of Business Research*, 66(9).

Elbow, P. (1973). *Writing without teachers*. London: Oxford University Press.

Frankfort-Nachmias, C., Nachmias, D. (2001). *Metody badawcze w naukach społecznych*. Poznań: Wydawnictwo Zysk i S-ka.

Guba, E.G. (1990). *The alternative paradigm dialog*. In: E.G. Guba (ed.), *The paradigm dialog*. Newbury Park: Sage.

Hajduk, Z. (2012). *Ogólna metodologia nauk*. Lublin: Wydawnictwo KUL.

Hewson, C. (2006). Mixed Methods Research. In: *The Sage Dictionary of Social Research Methods*. ed. V.Jupp. London: Sage Publications.

Jeszka, A. (2013). Problemy badawcze i hipotezy w naukach o zarządzaniu. *Organizacja i Kierowanie*, 5(158).

Kemmis, S., Wilkinson, M. (1998). Participatory action research and the study of practice. In: B. Atweh, S. Kemmis, P. Weeks (ed.), *Action research in practice: Partnership for social justice in education*. New York: Routledge.

Kotarbiński, T. (1981). *Traktat o dobrej robocie*. Warszawa: Wydawnictwo Osolineum.

Krajewski, W. (1982). *Prawa nauki. Przegląd zagadnień metodologicznych*. Warszawa: KiW.

Linkoln, Y.S., Guba, E.G. (2000). Paradigmatic controversies, contradictions and emerging confluences. In: Y.S. Linkoln, E.G. Guba (ed.), *Handbook of qualitative research*. Thousand Oaks, CA: Sage.

Lisiński, M. (2016). Metody naukowe w metodologii nauk o zarządzaniu. *Przegląd Organizacji*, 4.

Lisiński, M. (2017). Problemy badawcze i metody ich rozwiązywania w naukach o zarządzaniu. *Ekonomika i Organizacja Przedsiębiorstwa*, 8(811).

Locke, L.F., Spirduso, W.W., Silverman, S.J. (2007). *Proposals that work: A guide for planning dissertations and grant proposals*. Thousand Oaks, CA: Sage.

Morgan, D. (2007). Paradigm lost and paradigm regained: Methodological implications of combining qualitative and quantitative methods. *Journal of Mixed Methods Research*, 1(1).

Moustakas, C. (1994). *Phenomenological research methods*. Thousand Oaks, CA: Sage. Wydanie polskie: *Fenomenologiczne metody badań* (2001). Białystok: Trans Humana, przeł. Stanisław Zabielski.

Neuman, W.L. (2000). *Social research methods: Qualitative and Quantitative approaches*. Boston: Allyn & Bacon.

Niemczyk, J. (2020). Metodologia nauk o zarządzaniu. W: W. Czakon (red), *Podstawy metodologii badań w naukach o zarządzaniu*. Wydanie III rozszerzone. Piaseczno: Wydawnictwo Nieoczywiste.

Nowak, S. (2007). *Metodologia badań społecznych*. Warszawa: Wyd. PWN S.A.

Patton, M.Q. (1990). *Qualitative evaluation and research methods*. Newbury Park, CA: Sage.

Philips, D.C., Burbules, N.C. (2000). *Postpositivism and educational research*. Lanham NY: Rowman & Littlefield.

Rossman, G.B., Wilson, B.L. (1985). Numbers and words: Combining quantitative and qualitative methods in a single large-scale evaluation study. *Evaluation Review*, 9(5).

Schwandt, T.A. (2007). *Dictionary of qualitative inquiry* (3rd ed.). Thousand Oaks, CA Sage.

Strużyna, J. (2020). Oryginalność w badaniach naukowych w dyscyplinie zarządzania. W: W. Czakon (red), *Podstawy metodologii badań w naukach o zarządzaniu*. Wydanie III rozszerzone. Piaseczno: Wydawnictwo Nieoczywiste.

Stańczyk-Hugiet, E. (2020). Metody eksperymentu i symulacji w naukach o zarządzaniu. W: W. Czakon (red), *Podstawy metodologii badań w naukach o zarządzaniu*. Wydanie III rozszerzone. Piaseczno: Wydawnictwo Nieoczywiste.

Strauss, A., Corbin, J. (1990). *Basics of Qualitative Research: Grounded Theory Procedures and Techniques*. Newbury Park: Sage.

Such, J., Szcześniak, M. (1999). *Filozofia nauki*. Poznań: WN Uniwersytetu A. Mickiewicza w Poznaniu.

Sułkowski, Ł. (2020). Metodologia zarządzania – od fundamentalizmu do pluralizmu. W: W. Czakon (red), *Podstawy metodologii badań w naukach o zarządzaniu*. Wydanie III rozszerzone. Piaseczno: Wydawnictwo Nieoczywiste.

Szreder, M. (2010). O weryfikacji i falsyfikacji hipotez. *Przegląd Statystyczny*, R. LVII, Zeszyt 2–3.

Zinsser, W. (1983). *Writing with a word processor*. New York: Harper Colophon.